

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Լոմբրոզոյի լոգւածները կանանց անզգականութեան մասին, ամբոխի և պարլամենտարիսմի մասին, Հիւսիսային Ամերիկան և Ռուսաստանը, Նից- չէն Վազնէրի մասին, Կրկեսապետ Ռէնց, Մուտէի լիշատակարանից, Ստատիստիկոս Բոգիօն Խաւիալի մասին, Անգլիական զաղթականութիւն- ների քաղաքական կազմը, Անգլիայի ելմտացուցը, Մարմնամարդական մրցումները Անգլիայում:

Խաւալի գիտնական Լոմբրոզոն ամիս չի անցնում, որ գիտնական աստառով մի նոր լուրիչ լոգւած չը տպի եւրոպական ամսագրերում:

Fortnightly Review¹⁾ մարտի տետրում նա աշխատում է՝ հիմնւելով թւերի վրա՝ մինչև ալժմ կնոջ զգականութեան մասին մեր ունեցած կար- ծիքները չեղաշրջել: Լոմբրոզոն ապացուցանում է, որ կինը թէ ֆիզիկա- պէս, թէ բարոյապէս տղամարդուց պակաս զգականութիւն ունի:

«Մինչև ալժմ կարծում էին, ասում է գիտնականը, որ կնոջ ուղեղը շատ է պակաս տղամարդու ուղեղից և միմիայն նորերս են նկատել թէ ալը հաշիւը սխալ է արւած, որովհետև համեմատելիս՝ ի նկատ չէր առնւած տղամարդու և կնոջ մարմնի ծանրութեան, տարիքի և հասակի տարբե- րութիւնը և ալսպէս՝ երեսց որ տղամարդու և կնոջ ուղեղի տարբերու- թիւնը շատ չնչին է:

«Տարօրինակ է թւում, շարունակում է Լոմբրոզոն, որ կնոջ ֆիզիկա- ական և բարոյական չտկութիւնների մասին չեն արւած մինչև ալժմ ճշգրիտ հետազոտութիւններ, Կարծես թէ նա ապրում լինէր ոչ թէ մեղ հետ, այլ մի ուրիշ մոլորակի վրա:

¹⁾ The physical Insensibility of woman (կնոջ ֆիզիկական անզգա- ականութիւնը):

«Ես ինքս դիմել եմ վեբերի էտեղիօմետրին (զգալաչափ) և հարկւրից տեւի փորձերից եզրակացրել՝ որ (ի բաց առեալ ջահէլ օրիորդներին, որոնց զգալականութիւնը վերին աստիճանի նուրբ է) զգալականութեան չափը և ցաւի ըմբռնողութիւնը ցուցամատենի ծալրերում գրեթէ կրկնակի բուժ է կանանց մօտ քան տղամարդկանց, Բարձր դասակարգերի կանանց մօտ դա է 2,0 միլլիմետր, իսկ մշակ կանանց մօտ՝ 2,6 միլլիմետր, մինչդեռ տղամարդկանցը է 1,6 միլլիմետր, Նիկոլ և Բալէյի արած նորագոյն փորձերից երևում է, որ ընդհանրապէս կանանց հոտառութիւնն աւելի պակաս և թույլ է քան տղամարդկանցը:

«Ելեքտրական ալգոմետրի փորձերից երևաց, որ 50 մշակ կանանց մօտ ընդհանուր զգալականութիւնը 90 միլլիմետր էր և ցաւի զգալականութիւնը 53 միլլ., մինչդեռ 50 մշակ տղամարդկանց մօտ էր 94 և 34., ջահէլ տղամարդկանց մօտ 95 և 78, իսկ ջահէլ օրիորդներին մօտ 91 և 70:

Բաւականանալով իւր փորձերի ցուցմունքներով՝ Նա բերում է վկայութիւններ հռչակաւոր վիրաբույժ Բիլլրոտի, որի ասելով՝ կանաւք պակաս զգալուն են և աւելի հեշտութեամբ ցաւեր տանող, Կարլէի ասելով՝ կինը զարմանալի անզգալ է, կարծես վիրաբույժի դանակը ոչ թէ ալդ կնոջ մարմինն է կտրտում, այլ մի ուրիշինը, Ջիորդանօի վկայութեամբ՝ երկունքի մէջ կինն աւելի քիչ ցաւ է զգում քան վախենում:

Ատամնաբույժ Մարտինիի ասելով՝ կինն աւելի արիւթեամբ և հեշտութեամբ է տանում ատամնահանութեան ցաւերը. իսկ բժ. Բեւլա՛ն աւելացնում է թէ տղամարդիկ ալդ դէպքերում աւելի լաճախ են ուշաթախում:

Բարոյական զգալականութեան մասին խօսելիս—Լոմբրոզօն առաջ է բերում Բալզակի խօսքերը, թէ կինը տղամարդուց աւելի շատ է խուսափում և վախենում անախորժութիւններից, բայց երբ սոքա տեղի են ունենում՝ աւելի հեշտութեամբ է դիմանում նրանց:

Թէ ֆիզիկական և թէ բարոյական զգալնութեան պակաս աստիճանի լինելն է, որ կինը աւելի երկարակեաց է քան տղամարդը, Միմիաչն մինչև 20 տարեկան հասակը—կանաւք շատ քիչով աւելի են մեռնում քան տղամարդիկ: Անճոհեա՛ն՝ 20 տարեկանից մինչև 50 տարին—կնոջ մահացութիւնը շատ է պակասում: Անվիճելի է որ կնոջ երկարակեցութիւնը շատ աւելի մեծ է քան տղամարդունը: Ել չը խօսած այն բանի մասին որ ինքնասպանների թիւը կանանց մէջ շատ և շատ պակաս է, եթէ ի նկատ առնել կնոջ ֆիզիկական համեմատական թուլութիւնը և ծննդաբերութեան ժամանակ եղած վտանգը—կնոջ երկարակեցութիւնն աւելի ևս կ'որոշվի. և Լոմբրոզօն հակած է այս հանգամանքը բացատրելու կնոջ պակաս զգալնութիւնով:

Բարոյական կեանքի համար կինն աննպաստ պայմանների մէջ է: Եւ իրաւ, զարմանալ պէտք է, թէ ինչպէս է դիմանում հրատակած, լաճախ

հալածած և բարձի թողի արած կինը—երբ նաև թառամում և անտա-
նում է նրա գեղեցկութիւնը: Քանի քանիներին է վիճակած սէրը—որ
միակ և վերջնական նպատակ ու իմաստն է կնոջ համար: Եւ այս գէպքում
մարդու և կնոջ համար դործ է ածւում երկու՝ չափա, երկու կշիռ. այն՝
ինչ որ տղամարդու համար մեղք է—կնոջ համար աններկի լանցանք է:
Ինչու կանաչք չեն կարողանում իրանց պահել տխուր բոպէներին: Այդ
հարցին Լոմբրոզոն պատասխանում է աւագէս. տղամարդու ուղեղն աւելի
շատ է ընդունակ ընդմանալ գեֆելիտիւ և կիսառեֆելիտիւ երեւոթները
քան կնոջ ուղեղը, և երկրորդ՝ որ ակզբում կնոջ կրթութիւնն ալ էր քան
տղամարդունը և նպատակ ունէր զարգացնել զլիսաւորապէս շնորալիտ-
թիւնն ու նաղելիութիւնը փոխանակ արիութեան և ուժի: Վաղ թէ ուշ
կանաչք ճանաչում են իրանց արտասուքի զօրութիւնը և լաճախ սովորում
են նրան առաջ բերել պահանջած ժամանակին:

Քանի քանի դիտնական փորձեր են եղել, երբ կինը լալուց չետոյ
հէնց իսկոյն ծիծաղել է:

—Ան հանգամանքից, որ կինը հաշտւում է և բազմակնութեան հետ և
միակնութեան հետ, Լոմբրոզոն եզրակացնում է որ դա ապացոյց է մի
լալտնի աստիճանով կանանց ֆիզիկական բթութեան և անտարբերութեան
(равнодушие):

Անուհետև անխոջ Լոմբրոզոն դիտեղել է Պարիզի Անոմլէ Ռեվիւլոյ-
մէջ մի ոչ պակաս հետաքրքրաշարժ լօղած պարլամենտարիսմի անգոհա-
ցուցիչ լինելու մասին, որ և կրում է հետևեալ վերնագիրը՝ La foule révolu-
tionnaire et le parlementarisme (ընդափոխական ամբոխը և պարլա-
մենտարիսմը): Ահա այդ լօղածի օտարտի եզրակացութիւնը:

«Ժողովների բազմամարդութիւնը չի առաջ բերում լուսաւորութիւն և
իմաստութեան ամենաշատ չափը, ալ ալս վերջինների արժանաւորու-
թիւնը կախած է աւելի պակաս խորհրդատուների թւից: Ան բոլոր խոր-
հուրդների, լանձնաժողովների և մասնաժողովների մասին—որոնք կազմում
են ոչ թէ մի անհատի կամքի համաձայն, ալ հասարակաց ձայնաու-
թեամբ—կարելի է ասել թէ իշխանութիւնը դառնում է անպատասխանա-
տուների ձեռքում:

«Ան պատերազմ լալտարարող վճիռները, որոնք լալտնւում են պար-
լամենտական ժողովներում, աւելի շուտով են ընդունւում ալ ժողովի կող-
մից, քան մի անհատի կողմից, քանի որ ժողովի ամենալն մի անդամն
ամբողջ պատասխանատուութեան մի մասն է միայն ընդունում իւր վրա,
իսկ անհատը պատասխանատուութեան ամբողջ ծանրութիւնը իւր վրա
զգալով՝ աւելի հակամէտ կը լինի դէպի խաղաղութիւնը, քան թէ
իմաստուններից կազմած մի ժողով: Ի՞նչպէս է ապացուցանում Լոմբրոզոն
իւր տեսակէտը:

«Քաղաքական լանցանքների պատահական պատճառներից ամենազո-

րեղն է վարակիչ լափշտակումն, որ առաջ է գալիս հէնց բազմամարդութեան ժողովակուց: Այս իրաւ՝ շատ անգամ ապստամբութիւններն ուրիշ պատճառ չեն ունեցել, եթէ ոչ պատահական ժողովներ մի լալտնի վալրում (տօնավաճառ, տօն և այլն)—մանաւանդ ամառը և եթէ այդ ժողովները պալմանաւորակ են մի ընդհանուր քաղաքական դրդմամբ ¹⁾:

«Այդպիսի գէպքերում հաստատակամ մարդու խօսքերն աննկուն կերպով, իբրև մի ներշնչումն ի վերուստ, ազդում, ներգործում են ամբոխի վրա, որ հակամէտ է դէպի նորութիւն, ունի վառ երևակալութիւն, հաւատ—բաց գրեթէ միշտ տգէտ է: Այդ բոլորն՝ Պալիեզէի ասելով կատարւում է մի տեսակ բարոյական արեւոյդութիւն, երբ առաջնորդողի (BOBBAE) օրինակին միանում է և փոխադարձ գրգռում: Ամբոխն ինքն իրան ասելի համարձակ է զգում և կատարում անպիտի բաներ, որ, առանձնապէս վերցրած, ոչ ոք չանձն չէր առնիլ:

«Սրա բացատրութիւնը տալիս է Սեզեւէն իւր՝ «Յանցաւոր Ամբոխը» գրքի մէջ այսպէս. «Ամբոխը ներկայացնում է իրանով մի հոգ, որի վրա շատ հնչտութեամբ զարգանում է չարութեան միկրոբը, իսկ բարութեան միկրոբը գրեթէ միշտ մեռնում է՝ ապրելու համար պալմաններ չը գտնելով»:

«Սրա պատճառն այն է, որ նախ՝ ամբոխը կազմած է պէսպէս և իրար հակառակ տարրերից. գուր ռանցողիների մօտ կանգնած են լինում անգութները և անտարբերները, շիտակ մարդկանց մօտ շրջմոլիկի կամ ոճրագործի մէկը. երկրորդ՝ ամբոխ կազմող մարդկանց բարի լատկութիւններն իրար ջնջում են փոխանակ միաւորակութեան: Այս պատճառով կատարւում է մաթեմատիկական ճշտութեամբ, քանի որ միջին թիւը չի կարող ամբողջ թիւն հաւասար լինել, կամ նրանից էլ մեծ, և քանի որ ամբոխի լատկութիւնների միջին թիւը կազմած չի լինիլ նրա միմիայն լաւ լատկութիւններից, այլ և վատերից, և կ'ստացւի մի միջին թիւ՝ հաւասար ամբոխի միջին լատկութիւնների:

«Ժողովի մի որոշումը կարող է հակառակ լինել այդ ժողովը կազմող առանձնապէս վերցրած ամեն մէկի կարծիքին:

«Սրա օրինակները մենք տեսնում ենք՝ գեղարվեստական, գրական, արդիւնադործական լանձնաժողովների վճիռներում:

«Նոյնն են ներկայացնում երբեմն և քաղաքական ժողովները, երբ անպիտի որոշումներ են ընդունում, որոնք միանգամայն ընդդէմ են ժողովի մէջ եղած մեծամասնութեան կարծիքներին և ցանկութիւններին:

«Այս առաջ է գալիս այն հանգամանքից որ ժողովներն իմբոնանում

¹⁾ Իսկ որ կառավարութիւնները ճանաչել են այս իրողութիւնը և միշտ աշխատել են ցրել ամբոխը, որ այսպէս թէ անպէս ժողովակ է մի որոշ բնազդմամբ:

ընաւորութիւնների ամենալաւ և ամենաբարձր տիպարները—որոնք ստեղծ-
ւել են դատտիրապութեան և կրթութեան շնորհիւ բարձր շրջաննե-
րում—չէ զօք անուամբն՝ շփուելով միջին տիպարների հետ—տիպարների,
որոնք լատուկ են ընդհանրութեան, և վերջ ի վերջոյ լաղթող են հանդի-
սանում վերջինները, իսկ առաջինները մնում են սուերի մէջ։ Ան-
հատի բարի լատկութիւնները կորչում են նաև մի ուրիշ պատճառով-
նա՝ ով բարի է, ողորմած է—համարձակութիւն չի ունենում իբր ալի-
սիւսի մէկը հանդիսանալ ամբոխի մէջ, որ մի գուցէ իրան վախկոտ ան-
ւանեն։ Եւ իրաւ՝ գրգռւած ամբոխի մէջ շատերն իրանց համոզմունքի հա-
կառակ կամ կեցցէ կամ կ'ուրջի են ազադակում միմիայն վախից՝ զանա-
զանելու, աչքի ընկնելու և կամ խօսքից անցնում են գործի՝ դարձնալ
ամբոխին իւր համախառն լինելը ցոյց տալու համար։

«Քանիւր զօրութիւն և ուժ են ունենում զիմադրելու և գրգռւած ամ-
բոխի հակառակ մի գրութիւն բռնելու»

«Ատաւար մեծամասնութիւնը զգալով հանդերձ թէ ինքը վատ է անում՝
հետևում է ամբոխի հոսանքին։ Այդ մեծամասնութիւնը գիտէ որ հակա-
ռակութիւնը մի վտանգաւոր խաղ կը լինի իրանց կողմից։ Այսպիսի դէպ-
քերում անհատի բարի լատկութիւնները խեղդւում են և լաղթում են
չար կրքերը։

«Կալ նաև մի ուրիշ և աւելի նշանաւոր պատճառ և դա է տպաւորու-
թիւնների ու զգացմունքների վարակիչ լինելը, որ վտանգաւոր է դարձ-
նում ամենալն մի համախառն մարդկանց։

«Բացառական դէպքերում մարդկային օրգանիսմի ալս լատկութիւնն
ստանում է սուր կերպարանք՝ դառնալով մի վարակիչ հիւանդութիւն և
սլաւմանաւորում ոչ միայն կրաւորականութիւնը, որով մարդիկ լոկ հան-
դիսատեսներ են լինում դարչնելի արարողութիւնների, ալ և նրանց ներ-
գործական գրութիւնը»։

Թւում է սակաւն, որ Լոմբրոզոյի ալս հետաքրքրական մտքերը միա-
կողմանի են. ընդունելով անգամ տպաւորութիւնների ու զգացմունքների
վարակիչ լինելը՝ դժար է ասել որ մարդկանց համախառնութիւնները միատա-
կար են. չէ որ բարի գործերի համար վերոլիշեալ վարակման սկզբունքը
կունենալ և բարի հետևանքներ. և ինչքան որ մի ամբոխի միջին լատկու-
թիւնները թուլ և բթացած լինին՝ եթէ տեղի ունենալ մի ազգասիրական,
բարեգործական հրաւեր ամբոխի անդամներից մէկի կողմից—ալդ հրաւերը
հրճանքով կընդունի, ուրեմն և ամբոխի ցածր լատկութիւնները խեղդւած
կը մնան։ Քանի՜ հարկւր հազար համախառնութիւններ լաւ գործեր են կատարել՝
ստեղծելով զանազան ընկերութիւններ, հաստատութիւններ, ազգեր ազա-
տել։ Ահա ալս տեսակէտից նայելով՝ ես ասացի որ Լոմբրոզոյի տեսակէտը
միակողմանի պէտք է համարել։ Իսկ ինչ վերաբերում է պարլամենտարիսմին,
ալդ զիտողութիւնները գրեթէ զերօր նշանակութիւն ունենալն պատճառների

դիմաց, որոնք խօսում են նրա օգտին և որոնք արտապատկառ ևն քաղաքական նշանաւոր գրողների գրած քննարկում:

—1861—65 թ. Ամերիկային Հիւսիսային և Հարաւային նահանգների իրար հետ ունեցած արիւնահեղ պատերազմի ժամանակ սկսած ճորտերի ազատութեան պատճառով—եւրոպական պետութիւնները տեսակ-տեսակ միջամտելու ցուցեր արին:

Անգլիան և Ֆրանսիան Հարաւային նահանգների կողմն էին պահում, իսկ Ռուսաստանը հանգուցեալ Ալեքսանդր II-ի ձեռքով ուղարկած նաւատորմի ղեկավար օգնեց Հիւսիսային նահանգներին իրանց ձեռնարկութիւնը լաղթութեամբ վերջացնելու Հարաւային նահանգների դէմ:

Ռուսիայի ալս պատմական միջամտութիւնը հիմք ու պատճառ դառաւ ալն վերաբերմունքին, որ տեղի ունեցաւ Ամերիկայում Ռուսաստանի սովետակ նահանգներին օգնելու գործում:

Հիւսիսային նահանգներն աւելի մեծ սիրով վերաբերեցին դէպի գործը Հիւսիսա-արեւելեան խոշոր ջրաղացատէրերի լատով լրագրի՝ Եղգար անունով խմբագիրն առաջինն եղաւ խորդը կարդացողներից, Նա փաստաբանում էր օգնութիւն հասցնելու անհրաժեշտութիւնը, ասելով որ Ռուսաստանի սովի պատճառով է որ ամերիկացիք իրանց հացը թանկ են ծախում և մեծ կորուստ չեն արած լինիլ ամերիկացիք՝ եթէ իրանց առատ օգուտներից մի չնչին մասը հանելու լինեն ի նպաստ ռուս սովեալների, Նա դիմումներ արեց զանազան բարձրագիւր անձինքներին, Մովսլին մինիստրը չափեալ էր իրան դիմած մի սենատորի թէ Ամերիկան միշտ կը վիշի Ալեքսանդր II-ի վարմունքն ամերիկական ներքին երկպառակութիւնների միջոցին: Ամերիկական սենատում առաջարկեց 100.000 դոլար ¹⁾ նշանակել պետական գումարներից լոգոտ ռուս սովեալների, Այդ առաջարկութիւնն ընդունեց իսկովն,—բաց զայլատում ալդ առաջարկութիւնը մերժեց զանազան պատրուակների տակ:

Այս մերժումը մի մեծ զարկ տւեց հասարակական դժգոհութեան և ապա սկսեց մասնաւոր օժանդակութիւնների կազմակերպութիւնը: Ամերիկական «կարմիր խաչի» ընկերութեան նախագահուն՝ Կլարա Բարտոնը ծանօթացեց լրագիրների միջոցով սովեալների դրութեան և օգնելու անհրաժեշտութեան հետ:

Պեքհամօս եպիսկոպոս Ֆիլիպս Բրոկսը (Phillips Brooks) հրաւիրեց Նիու-իօրկ. սրա քարոզները լսելու համար ժողովում էր միշտ ահագին բազմութիւն:

¹⁾ Դոլլար—մօտ 1 ռ. 75 կոպէկի:

Ֆիլադելֆիայի քաղաքագլուխը ժողով կազմեց քաղաքային տան մէջ և առաջին նիստում վճռեց նաեւ վարձել հաց հասցնելու համար սովեալ նահանգներին Ֆիլադելֆիա քաղաքի հաշուով International Navigation Company ¹⁾ առաջարկեց Ֆիլադելֆիայի կոմիտեային իւր նաւերից մէկը (Ինդիանա) պահեստացնել գնով:

Բալդիմորա քաղաքը չուղեց եւ մնալ Ֆիլադելֆիայից, Atlantic Transport Sine նաւագնացական ընկերութեան նախագահ Բեկէրը՝ Լչգալի կարգադրութեան տակ դրեց «Միսսուրի» նաւը նմանապէս պահեստացնելու գնով (20.000 դոլ. զանազանութիւնը իւր վրա առնելով):

Նիու-Իօրկի կենդրոնական երկաթուղային ընկերութիւնը լանձն առաւ ընդ որ կալարաններից ստացած հացը ձրի հասցնել նաւերը:

Ընդհանուր հոսանքին չեն մասնակցում միմիայն Նիու-Իօրկի բաւարիստները, որոնք հաւատացած են թէ Ռուսաստանին ալցեւած սովը մի պատիժ է Նախախնամութեան:

Ռուսաստանն ալցեւած միտ իզարեւլա Հապոտէ ամերիկուհի գրողն սկսեց մի շարք դասախօսութիւններ Ռուսաստանի մասին, չորրորեւով նպատեւ սովեալներին՝ ժողոված գումարները հասցնելով կոմս Լե Տոլստոյին:

Մինչդեռ վազների երաժշտութիւնը չաղթութիւններ է անում Գերմանիայից դուրս և ընդհանուր հետաքրքրութեան արժանանում, մինչդեռ Գերմանիայում՝ գերմանացիք, «անեղրի և խորհրդատրի» ալք սիրահարները, շարունակում են երկրպագել վազների երաժշտութեանը—հանգէս եկաւ գերմանացի մէկը, որ միանգամայն ջախջախել կամեցաւ վազներականութիւնը: Ալդ մէկն է—մետաֆիզիկոս, փիլիսոփայ, կրիտիկոս, բանաստեղծ և միեւնոն ժամանակ երաժիշտ Նիցշէն ²⁾։ Նրա ասելով՝ վազները մի հիւանդութիւն է. «ես նրան ատում եմ, բայց միմիայն նրա երաժշտութիւնն եմ կարող տանել ու լսել», ասում է նա:

Վազների գերլիլսող գաղափարն է որ ըստ Նիցշէի տեսակ տեսակ ձևակերպութիւններով երևում է նրա ընդ որ գրածքներում՝ վազների ամենալն մի օպերալում որ և է մէկն ազատում, փրկում է:

«Պարսիֆալ»-ի մէջ ազատում է մի սիրուհի (courtisane) մի բարի երիտասարդի ձեռքով: «Les maîtres chanteurs»-ի մէջ ազատում է մի գեղեցիկ մատաղ օրիորդ մի պերճափալ ասպետի ձեռքով:

Բայց, եզրակացնում է Նիցշէն, վազների հետ համեմատած միւս

¹⁾ Միջազգային նաւագնացութեան ընկերութիւն:

²⁾ Nietzsche—la Cas Wagner:

երաժիշտները՝ երաժիշտներ չեն, Եթէ նա սպանեց երաժշտութիւնը՝ մեղը ալնքան իրանն է, որքան և ժամանակինը, Նրանք, որոնք իրանց նրան զիմադրում են՝ աւելի անդէմ, անորոշ և անզոյն երաժշտութիւն են հեղինակում իսկ Վազնեւրն ինքն է ամենը. Վազնեւրի անկումը կատարեալ է, բարեօժար է, համոզած, օգտաւէտ:

—Բերլինում նորեւս վախճանւել է Երենտո ժակոր Ռենց—հիմնադիր ցիրկի—որ և իւր անունն է կրում: Երկտասարդ ժամանակ նա պարում էր թոկի վրա, մարմնամարդական հունարներով շլացնում տօնավաճառներում: Նա լատինի դարձաւ իբրեւ ձիեր սանձահարող, իբրեւ աննման մի ըմբիշ, անզուգական թռիչքներ անող: Ոչ ոք նրա նման չը գիտէր օգտել ռեկլամներին, Նա թողել է միլիօնանոց մի ժառանգութիւն:

Ապուր և կալսրուհին լատենել են նրա ժառանգներին իրանց «ցաւակցութիւնները»:

—Երեւելի Մոլտէէի մահից չետոյ լոյս են ընծաւում նրա լիշողութիւնները նրա մղած պատերազմների մասին:

Սրանցից երեւում է որ հանգուցեալ մարշալի հալը՝ ընկկ պրուսացի, 13 տարի պրուսական զինւորական ծառայութեան մէջ մնալուց չետոյ ընդունել էր դանիական հպատակութիւն (մի հանգամանք, որից օգտւելով շատերը սխալմամբ պնդում էին թէ մարշալը դանիացի է): Վերին աստիճանի հետաքրքրական է որ՝ երբ Ֆրիդրիխ թագաւորը Նապոլէօն I դաշնակիցներից մէկն էր՝ մարշալ Մոլտէէի հալը կուտ էր պրուսացիների դէմ Ֆրանսիացի մարշալ Դաւուլի հրամանատարութեան ներքոյ:

Առաջ բերեմք մի քանի ընդորոշող գծեր ալլ երեւելի գերմանացի զինւորականի մասնաւոր կեանքից: Դեռ 1891 թ. նա հպարտանում էր ալն վերարկուն կրելով, որ վրան ունէր 1857 ին թագաժառանգին Անգլիա ուղեկցելիս: Երկու ձեռք զգետից աւելի երեւէ չէր ունենում 68 տարեկան նա սկսեց ծառեր տնկել Արաւղատու և չէր կշտանում նրանց խնամելով:

Նրա սէրը դէպի երեխալք—անսահման էր. նա խաղում էր իւր ութ թռռների հետ երեխայի պէս՝ չը նալած իւր պատկառելի տարիքին: Բոլոր միջատներից նա ատում էր միայն ճանճերին և նրանց հետ պատերազմում էր: Նոյն իսկ ճաշի սեղանի վրա՝ բաժակներ և ամաններ կտրտելու ըրակով:

Իւր հիւրերին նա սիրում էր ցոյց տալ իւր ծառատունկը և կառքով նրանց տանելիս ինքը սիրում էր նստել կառապանի մօտ: Պատանկութեան հասակում նա ոտանաւոր էր լօրինում: 90 տարեկան հասակում՝ նա թարգմանում էր գերմաներէնի անգլիացի բանաստեղծ՝ Թոմաս Մօրին ¹⁾:

¹⁾ Thomas Moroe.

Երեկոները նա սիրում էր մի երկու երեք վիստի թղթախաղ խաղալ, բայց միշտ անհերքելի սխալներ գործելով, իւր ասելով՝ թղթախաղը նրան հանգստացնում էր և ալդ զբաղմունքին նա իրաւ նւիրում էր ոչ միայն զիւզական կեանք վարելիս, այլ նաև Վերսալի ռմբակոծութեան օրերին, Մոլայէն վախճանւոյ 24 լունւարի 1891. նրա լիշողութիւնների մի պրակը՝ «Մխիթարական մտքեր հոգեղէն կեանքի և լաւիտնական կեանքի ակնկալութեան մասին» ստորագրւած հոկտեմբեր 1890 թ. մեծ դարմանք պատճառեց ամբողջ Գերմանիայում՝ նոր լոյսով լուսաւորելով մարչալին։

Ահա նրա փիլիսոփայական մտքերից մի քանիսը։

«Բանականութիւնը չի ճանաչում ոչ մի հեղինակութիւն և ինքն անպակման իշխող է. *E pur si muove* ¹⁾»

Մտածող խնկըր թափառում է անսահման հեռաւորութիւնների մէջ, ուր փալցում են աստղերը. նա որոնում է ամենախաւար կեանքերի մէջ չատակը, առանց սրան գտնելու. ոչ մի տեղ սահման, այլ ամենուրեք միևնույն կանոնը — աստածալին մտքի ալդ ուղղակի արտայայտութիւնը։

Իրաւ է բանականութիւնը չի կարող ըմբռնել իրերի ծագումը, բայց ոչ մի տեղ նա չի հակասում ան կանոնին, որ առաջնորդում է ամենին, Բանականութիւնը և երկրիս կանոնը միանման են և նոցա ազդիւրը մի պէտք է լինի։ Մինչև անգամ եթէ որ և է ստեղծագործութեան անկատարելիութիւնը բանականութեանը հեռացնում է ճշմարտութեան ճանապարհից, անուր ամենալին ճշմարտութիւնն է նրա միակ նպատակը։

Քրիստոնէութիւնն աշխարհքը բարբարոսութիւնից բերել հասցրել է քաղաքակրթութեան։ Նրա դարեւոր ջանքերը ոչնչացրին ստրկութիւնը, ազնւացրին աշխատութիւնը։

Մենք կարող ենք ընդունել հաւատի հանգանակն աշնպէս՝ ինչպէս ընդունում ենք մի հաւատարիմ ընկերով հաւատաքներն առանց նոցա քննելու, բայց բոլոր դաւանութիւնների կորիզը նրա ուսուցանող բարոյականութիւնն է և քրիստոնէական բարոյականութիւնը՝ ամենամաքուրը և ամենապտղաբերն է։

Սակայն ումանք ուտերը վեր են քաշում բարոյականութեան մասին խօսելիս. աւելի էական են համարում ձեւը, որի տակ նա ներկայանում է։ Սա վախ եմ կրում մի գուցէ շօշափելիի (lachaire) սիրահար ճախանձախնդիրները, կամենալով բռնի ընդունել տալ հաւատն առանց համոզել կարողանալու, վերջ ի վերջու դուրս քշեն քրիստոնեաներին եկեղեցիներից։

Ամենայն մի անկեղծ աղօթք, լինի նա ուղղւած Բուդդային, Ալլահին թէ Նշովալին, չէ որ հասնում է միևնույն Աստուծոյն — քանի որ ալդ-

¹⁾ «Այնու ամենալին նա (երկրագունդը) պտըտում է (մահան դատապարտւած Գալիլէի խօսքերը գլխահատ լինելու ընդմէջ)»։

պիտին միայն մէկն է. Արդեօք մալրը չէ լսում ճիշդ երեխայի՝ ինչ լեզուով որ սա արտասանելիս լինի նրա անունը:

Խիղճն ալն անկաշառ և անսխալական դատաւորն է, որ քարոզում է նորն բարոյականութիւնը թէ քրիստոնեակնն, թէ հրեային, թէ կռապաշտին և թէ վալդէնիներին: Քաղաքակրթութեան նաև ամենաստորատիճանների վրա գտնուող ազգերի մէջ՝ լարիի և չարի գաղափարները նորն են, ինչ որ մեղանում, Նոքա ևս չար են անւանում անհաւատարմութիւնը, դաւաճանութիւնը և խաբէութիւնը և սուրբ են համարում զաւակների ու ծնողների մէջ եղած կապը...

Մոլակէն հաւատում էր Աստծուն և չափոնական կեանքին:

— Նորերս լուս տեսած մի գրքից ¹⁾ երևում է, որ առաջին չարախաթերթը հրատարակել է Վիեննայում 1615—1616 թ., ալեուհետև Ֆուլդա քաղաքում 1619, Էրֆուրտ քաղաքում 1620. Անտաբայէն քաղ. 1626 և Ֆրանսիայում 1631. Այս վերջինիս հիմնադիրը, որ և չափնի էր իրր կանոնաւոր, խելացի և կենդանի ոճով խմբագրող մէկը, էր Տէօֆրաստ Ռենդօն, որի լիշատակը չաւրժացնելու համար մտադիր են մի արձան դնել Պարիզում:

Անցեալները մի դիրք է հրատարակել, որ սոսկ թւերով պատկերացնում է ալն փոփոխութիւնը, որին ենթարկւել է Խալիլիան—իւր ազատութիւնը և միութիւնը ձեռք բերելուց՝ ալն է 1861 թւից լետով:

Ազդ գրքի հեղինակը՝ Լ. Բոդիօն ²⁾ է, որին կոչում են «Թւանշանների թագաւոր»:

Խալիլիայի բնակիչների թիւը ներկայումս հասնում է 31 միլիօնի: Բնակիչների աճումը հաւասար է հազար հոգու վրա 10—13 հոգի տարէնը, ասել է նոյնքան, որքան Անգլիայում, Գերմանիայում և Շվեյցարիայում, մինչդեռ Ֆրանսիայում մեռնողների թիւը 1890-ին գերակշռում էր ծնունդների վրա: Գաղթականութիւնը հաւասար է 3,88%, մինչդեռ Ֆրանսիայում դա միանգամայն անծանօթ է: Խալիլիայի առողջապահական դրութեան լաւանալը երևում է հետևեալից. 1888 թ. տենդից (malaria) զոհ էին գնացել 21.033 հոգի, իսկ 1890՝ 15.624 հոգի, ծաղկից մեռել էին 18.110, իսկ 1890՝—7.210 հոգի:

Արադի գործածութիւնը Խալիլիայում չի տարածւած նման միւս երկիրների: Սպիրտային խմիչքների գործածութիւնից (алкоголизм) մեռել

¹⁾ Geschichte der Wiener Journalistik bis 1848. von Zenker.

²⁾ L. Bodio. Di alcuni indici del movimento economico in Italia. 1891.

են խտալիստ 14 հոգի (1 միլիոն հոգուց), մինչդեռ Պրուսիայում 22, Բեռլինում 51, Անգլիայում 54, Շվեյցարիայում 66:

Խտալիան հրատարակեց 6—12 տարեկան երեխաների ուսումը պարտաւորեցուցիչ: Նա տարեկան 3 միլիոն լիրա ¹⁾ ալք նպատակի համար տալիս է անկարող համալսելներին: 1862 թ. տարրական ուսում էին ստանում 1.008.674, իսկ 1888-ին 2.307.982: Անգրագէտ նորակույների տոկոսը պակասել է 52⁰/₁₀₀-ից՝ 42⁰/₁₀₀: Մինչդեռ նույն ալք տոկոսը հաւասար է Ֆրանսիայում—9,5⁰/₁₀₀, և Գերմանիայում նույն իսկ 1⁰/₁₀₀ պակաս, իսկ 1) Աւստրա-Հունգարիայում 2.—36⁰/₁₀₀:

Խտալիան տարեկան մսխում է տարրական ուսումի վրա 62 միլ. լիրա, ասել է՝ մի հոգուն 2 լիրա: 1887 թ. Ֆրանսիան մսխել է նույն բանի վրա 173 միլ. Ֆրանկ, Շվեյցարիան 18 միլ. Բելգիան 27 միլ. և Պրուսիան 120 միլ. մարկ:

Միջին կրթութեան վրա Խտալիան մսխել է 1889 թ. 22.306.534 լիրա և ուսանողների թիւը եղել է արքունական գիմնազիաներում և լիցէոններում 13.857 հոգի:

Բարձրագոյն ուսում ստանում էին 1867 թ. 11.063, իսկ 1889 19.539 հոգի:

Խտալիայում գոյութիւն ունեն 21 համալսարաններ, որոնցից 17 արքունական են, իսկ չորսը մասնաւոր և քաղաքակիւն ընկերութիւնների:

Խտալիայում գործում են մօտ 22 հազար բարեգործական ընկերութիւններ, որոնց գրամագլուխն է մօտ 2 միլիարդ ²⁾ լիրա:

1889 թ. գոյութիւն ունէին 4.898 փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւններ, որոնցից 92-ը մշակների ընկերութիւններ, 161 արհեստաւորների, 208 գիւղական, 681 սպառողների, 69 ընկերութիւն մշակների համար տներ կառուցանելու:

Այս վերջին տեսակի ընկերութիւնները շատ են գնահատուած և նոքա գործում են ալս եղանակով: Քանի որ տունը չինւում է՝ ընկերները վճարում են շարաթական մօտ 2 Ֆրանկ ³⁾ ընկերական զանձարանին: Երբ չինւած են լինում բաւականաչափ սննեակներ՝ վիճակ են գցում և բախտաւորները իսկույն ևեթ տեղաւորում են եղած բնակարաններում: Տան չինութիւնը շարունակւում է մինչև որ բոլոր անդամները սննեակներ են ստանում, իսկ դրա համար բոլոր անդամները մինչև ալք ժամանակ շարունակւում են իրանց անդամավճարը:

Մարդասպանութեան կողմից Խտալիան առաջնակարգն է եւրոպա-

¹⁾ Լիրա=1 Ֆրանկի:

²⁾ Միլիարդ=1000 միլիոնի:

³⁾ Այժմանս կուրսով մօտ 80 կոպ:

կան պետութիւնների մէջ, 1889 թ. խաղաղութիւն սպանութիւն է եղել (100 հազար հոգու վրա) 8,05, մինչդեռ Ֆրանսիայում—1,46, Աւստրիայում—2,16, Գերմանիայում—0,92, Անգլիայում—0,40, Իրլանդիայում 0,85: Սակայն, աւելցնում է, Բողիօն 160, մարդասպանութիւնից խաղաղութեան են ունենում 35՝ վրէժխնդրութիւնից (հռչակաւոր vendetta), 19՝ կալիտակութիւնից (запальчивость), 10՝ սէրից:

Մինչդեռ Ֆրանսիայում սպանութիւնն աւարառութեան նպատակով կազմում է 26,05%, խաղաղութիւնը հաւասար է 15,7%:

Ցանած հողի տարածութիւնը 1890 թ. խաղաղութիւն էր մօտ 2 միլիօն հեկտար: Գիւղական արտադրութիւնը (ցորեն, կտաւատ, միրգ, գինի, ձէթ, բոժոժ, թամբաքու և այլն) գնահատւում էր մօտ 3 միլիարդ 257 միլ. լիրա: Բացի դրանից՝ անտառներից եկամուտ 88 միլ. և մօտ 1.179 միլիօն ծախած տաւարից կաշուց և այլն:

Մինչդեռ ածուխը սպառւում էր խաղաղութիւն տարիներ առաջ միմիայն 800.000 տոնն ¹⁾, Ներկայումս աղէ թիւը հասել է 5 միլիօն տոննի: Հաշւած է որ խաղաղութիւնը բոլոր արդիւնաբերող ոլիերը հասնում են 756.502 ինդիկատորական ուժի:

Խաղաղութիւն հովազործութեամբ պարապում են 48.980 մշակներ: 1890 թ. ստացել է՝ հանքեցից 54 միլիօն լիրա, բովազործարաններից (металлургическ. заводы) 115 միլիօն լիրա, ածխահանքերից 100 միլիօն լիրա և աղահանքերից 44 միլ. լիրա: Այս տեսակի արդիւնազործութիւնը մի մշակի վրա միջին թուով ընկնում է խաղաղութիւն—1.093 ֆր., Բելգիայում—1727 ֆր., Ֆրանսիայում—2.398 ֆր. և Անգլիայում—2.586 ֆրանկի: Միջին թուով մշակի վարձը 2 ֆրանկից 4 ֆ. է:

1889 թ. խաղաղութիւն նաւատորմից բաղկացած էր 279 չոգենաւերից, 182.249 տոնն բարձելու կարողութեամբ և 6.442 կալմաւոր նաւերից 642.225 տոնն բարձելու կարողութեամբ: Բացի դրանից՝ ձկնորսութեամբ պատապում են 19.387 նաւակներ միջին թուով 2¹/₂—3 տոննանոց:

Երկաթուղային գիծը հասել է Ներկայումս 12.878 կիլոմետրի: Երկաթուղային զուտ արդիւնք հաշււում է՝ խաղաղութիւն 2%¹⁾, Ֆրանսիայում—3.69%¹⁾, Գերմանիայում 5.35%¹⁾ և Անգլիայում 4.21%¹⁾:

1890 թ. խաղաղութիւն վճարեց 159.414.891 լիրա իբր տոկոս իւր արած պարտքերի:

1885 թ. խաղաղական ելմտացուցը փակւած էր 4 միլիօն աւելորդ մի գումարով, 1886 թ.ից երբ խաղաղական սկսեց մեծ պետութեան դեր խաղալ և դաշնակցութիւններ հաստատել միջին եւրոպական պետութիւնների հետ—աղէ ժամանակից նրա ելմտացուցը միշտ մի բաց (доходный) էր ունենում, որ 1889 թ. հասել էր 234 միլիօն լիրայի:

¹⁾ Տոննը=1000 կիլոգրամի, իսկ 16,4 կիլոգր=1 փութ:

Այդ պարտք արած փողերով խաւիւսն սպառազինւեց և ալժմ ունի 712 հազարանոց մի զօրք (1.288.370 արձանագրւած զօրքի ընդհանուր գումարի մէջ),

Համեմատութեան համար զնենք ալստեղ միւս երկրների զօրքերի թււրը. Ռուսաստանն ունի 2.039.606 ռազմական (добав) զօրք պատերազմի ժամանակ, Ֆրանսիան—1.594 հազարանոց զօրք, Ատտրիան—1.260.000, Գերմանիան 1.437.514 և խաւիւս 712.000:

Խաւիւսի նաւատորմիդը բաղկացած է, բացի 127 միճակիրներէց (Миноносца), 22 զրահաւոր նաւերից, որոնցից 11-ը ղինաւորւած են ալնպիսի թնդանօթներով, որոնք կարող են թափանցել 70—90 տանտիմետր հաստատութիւն ունեցող զրահ, ի վերջոյ, Բողիօ'ի ասելով, խաւիւսն հարստացել է ալս չափով՝

1875—1880 նրա մասնաւոր հարստութիւնը գնահատուած էր 45 մլ. լիարդ:

1880—1885 թ.—51.1 միլիարդ և

1880—1890 թ.—54.4 միլիարդ լիւրա կամ ֆրանկ:

—Պատշո Մոստեգացցալի խոստացած գիրքը, թէ սինչպէս պէտք է կին առնել¹⁾ նորերա լոս տեսաւ Յարգելի զիտնականը նոր բան չտեսլով հանդերձ՝ կրկնում է շատ ճշմարտութիւններ, որոնք իսկապէս արժանի են կրկնելու. Օրինակի համար, նախ պէտք է լինի սէր և ապա պսակ, չը պէտք է ամուսնանալ ոսկու քաղցից. սիրահարւած մէկը լաւ կանի եթէ մի թեթեւ ճանապարհորդութիւն անի իւր սէրը չալտնելուց առաջ:

Ամուսնութեան կողմնակից լինելով հանդերձ՝ նա ակնարկում է շատ դժւարութիւնների և խոչնդոտների վրա՝ ամուսինների հոգու, մարմնի և բնաւորութեան մէջ մի համերաշխութիւն կաւացնելու և ներդաշնակութիւն կառաջ բերելու նկատմամբ, ալնպէս որ կին առնելու արհեստը մնում է էլի չը լուծւած և դժւար իրականացնելու մի արհեստ:

Փոքրիկ Մեծ Բրիտանիան իւր անսահման դաղթականութիւններով և կոլոնիաներով զբաււած է իւր վրա ամենքի լուրջ ուշադրութիւնը. և իրաւ ինչպէս է կարողանում մի երկիր՝ 300.000 քառ. կիլոմետր տարածութեամբ և 35 միլիոն բնակիչներով կառավարել ալնքան ալլացեղ ազգեր, որոնց բնակատեղին հաւասար է ամբողջ տիեզերքի գրեթէ հինգերորդականին: Այս խնդրին վերաբերեալ մի նոր ²⁾ ուսումնասիրութիւն պարգում է մի քանի կէտեր:

¹⁾ L'arte di prendere moglie (կին առնելու արհեստը):

²⁾ De L'Empire colonisel anglais par A. Mills.

Անգլիական կախում ունեցող 56 կոլոնիաները բաժանւում են 3 կարգի։ Առաջին կարգում ամենատուար թւով պատկանում են այն կոլոնիաները, որոնք կառավարւում են մատրոպոլիական ուղղակի նշանակւած ազնւորների միջոցով և որոնք ծառայում են կամ զինւորական նպատակի կամ ծովային կապրանի և կամ մթերքի և պաշարեղէնի ամբարանոցների։

Երկրորդ կարգին պատկանում են նրանք, որոնք մասամբ միայն մասնակցում են իրանց գործերի տնօրինելում։

Երրորդի կարգին պատկանում են նրանք, որոնք վաւելում են ինքնավարութիւն իշխանական բոլոր լատկանիշներով և որոնք պատասխանատու են իրանց self government (ինքնավարութիւն) համար։ Աւելի որոշ ասած. 1) նրանք որոնք խնամքի տակ են (Հնդկաստանը), 2) նրանք, որոնք երկրորդ աստիճանի վրա են և 3) նրանք, որոնք ընդունակ են կառավարելու առանց օգնութեան և խորհրդի՝ կանադա, Աւստրալիա և Վաշը Հարաւային Ամերիկայում։

Ձանազան ժամանակներում՝ կառավարելու 3 կարգեր են առաջարկւած։

Առաջին հեղինակը պատկանում է լորդ Roseberry'ին։ Դա է Tederation Impériale'ը (կալսերական դաշնակցութիւն), որի հիման վրա—կալսերութեան բոլոր պետութիւնները իրար մէջ պայման են կապում ընդհանուր շահերի պաշտպանութեան համար։ Բոլոր պաշխիսի կանտոնները (նման Միացեալ Նահանգներին 1776—1797 և Շէէցարական կանտոններին մինչև 1848) կ'ուղարկէին իրանց ներկայացուցիչներին որոշւած կենդրոնական ժողովատեղը, ուր կը վիճէին պետական (imperial) գործերի մասին։ Այս դէպքում Անգլիակի իրա նշանակութիւնը կը լինէր շատ աննշան։

Երկրորդ եղանակի առաջարկողն էր Charles Tupper, Այս եղանակի հիման վրա—կենդրոնական ժողովատեղին պիտի ուղարկւէին միաձայն պատգամաւոր 3 մեծ գրուպպաներից (Ամերիկա, Աֆրիկա, Աւստրալիա), որոնք ձայն կ'ունենային միայն պետական գործերի վճռելում։

Ոչ առաջին և ոչ երկրորդը չեն ընդունւել։ Գործադրւում է 3-րդ եղանակը որ ահա 50 տարի է արդէն լաջողութեամբ գործադրւում է։ Դա պատասխանատու կառավարչութիւնն է—վերանորոգւած 1840 թ. կանադայում։ Ազատութիւն և ապահովութիւն—ահա սրա երկու լատկանիշները։

Անգլիան շատ լաւ է ըմբռնել այս եղանակի առաւելութիւնները։ Նա բնաւ չի խառնւում ներքին խնդիրների մէջ և ուղղութիւն է տւել միմիայն արտաքին քաղաքականութեանը։

Կոլոնիաները իշխան են ներքին գործերում, և վաւելում են քաղաքական, զինւորական և տնտեսական ազատութիւն։ Նրա պարլամենտը բաղկացած է երկու ատեաններից (Chamhres), որոնք օրէնքներ են տալիս երկրին՝ նման Անգլիական Westminster-ի պարլամենտին։

Դրանց նա պաշտպանւած է ամենալն լարձակումից. անգլիական կողմ ճիշտի վրա լարձակողը լարձակւում է Անգլիայի վրա: Բարձր իշխանութիւնը վտանգի դէպքում պատկանում է թագուհու ներկայացուցչին — կառավարչին (gouverneur): Կառավարչի ներկայութիւնը կողմնակում և ամենալն մի կողմնակա պարտականութիւնը Անգլիական կառավարութեան ներքոյ դնել պահանջած զօրքը, որ զօրծ կը դնէ պետութեան որ և է նպատակի համար, ահա ան երկու միջոցները, որոնցով պալմանաւորւում է Միտրոպոլիայի իշխանութիւնը:

1867 թ. Աբիսինիայի Թէոդորոս նեգուշը (թագաւորը) վիկտորիա թագուհու ձեռքն էր ուղել. ծագեց պատերազմ և Հնդկաստանից բերած զօրքերով լաղթեաց նեգուշը և սպանեաց: Աւստրալիայից զօրք բերեաց Արարի փաշայի դէմ կռուելու համար Նգիպտոսում: Նորագոյն օրինակը Նոր Նրկրում պատահած զծտութիւններն են տեղական վարչութիւնների կողմից ընդդէմ Ֆրանսիացիների ձկնործութեան: Իսկոյն Անգլիան միջամտեց իւր կողմնակա կողմից և զօրծը հաշտութեամբ վերջացաւ:

—Ապրիլի 11-ին Գոչէնը ներկայացրեց 1891-92 թ. Անգլիայի պետական ելմտացողը և դալ 1892-93 թ. նախահաշիւը: Անցեալ տարւալ ելմտացողից երեաց որ մուտքից հանելով ելքը՝ մնացել է մի աւելորդ գումար 1.067.000 ֆունտ ստերլինգ¹⁾: Աւելորդ մի գումար սպասւում է և 1892-93 թ. նախահաշիւի բաց միմիայն 224.000 ֆունտ ստերլինգ:

—Ապրիլ ամսին տեղի ունեցան Լոնդոնում Օկսֆորդի և Կեմբրիջի համալսարանականների սովորական matche (մրցումը). ալս նաւագնացական և մարմնամարզական մրցումները տեղի են ունենում ամենալն տարի և մեծ հետաքրքրութիւն պատճառում հասարակութեան:

Նաւագնացական մրցումները կատարւում են Տեմզա գետի վրա՝ 4¹/₂ մղոն²⁾ տարածութեան վրա: Օկսֆորդի ուսանողները հազնւած են լինում միշտ մութ կապուտ, իսկ Կեմբրիջի ուսանողները՝ բաց կապուտ: Նոյն իսկ չներին և ձիերին ալք երկու գոյներով են զարդարում՝ նաւած թէ որ կողմին են պատկանում սրանք: Տեմզա գետի երկու ափերը ծածկւած են հաղարարութիւնով. լաղթութիւնը որ, ի դէպ սասած, շատ փառաւոր էր և որի նմանը 43 տարւոց հետէ տեղի չէր ունեցել, տարան Օկսֆորդի համալսարանականները, որոնք լինալ տարածութիւնը թիւաւոր նաւակով կտրեցին 19 բոպէ 21 վալրեանում:

Մարմնամարզական մաշերը (mtache) կալանւում են զանազան մրցումների մէջ՝ ցատկելու և փախչելու: Օկսֆորդի մի ուսանող մի չը տեսնւած և չը լուած թռիչք արեց, որի երկայնութիւնը հաւասար է 23 ոտնա-

¹⁾ Ներկալ կուրսով 1 ֆունտ ստերլինգը արժէ 9 ռուբլի 50 կ. թըղթադրամ:

²⁾ Անգլիական մղոն=1.609 մետր:

չափի և 5 մասնաչափի՝ Լեմբրիջի ուսանողներից կալին աշխարհայինները, որոնք $1/4$ մղոն վազելու համար գործադրեցին $49\frac{1}{2}$ վայրկեան, իսկ ամբողջ մի մղոնի համար գործադրել են 4 րոպէ 21 $\frac{3}{4}$ վայրկեան:

Մի նոր անգլիական գիրք Դիկկենսի մասին պարունակում է իւր մէջ նաև հետեւեալ անցքի պատմութիւնը.

Երեւելի անգլիացի վկայասանը, (որի բաղմահատոր թարգմանութիւնը ներից — ամօթով խոստովանած — և ոչ մէկը չուներ հաւերս) մասնակից էր մի անգամ մի կրիկետ խաղի, մի խաղ որ շատ սիրւած և տարածւած է Անգլիայում. երբ լանկարծ հանդիսականների շարքերը ճեղքում է մի հսկա զինւորական, մօտենում Դիկկենսին և ասում. կարո՞ղ եմ ես նալել Ձեզ վրա, պարոն: — Ի հակէ, պատասխանում է կարմրելով վկայասանը, Ձինւորականը նալում է վրան ուշադրութեամբ բոլոր աշխարհային աշուճեալ կանգ առնում, զինւորական պատիւ տալիս և հեռանում ասելով. Աստուծոյ ջանք, պարոն:

Մալիս 11 Լոնդոնում կապացած աղագլին բանաստեղծութեան ընկերութեան ժողովին — պրոֆեսոր Մինաս Չերազ հաղորդեց մի քանի անտիպ հայ հեքիաթներ և աւանդութիւններ, Ներկայ ֆոլկլորիստներին շատ դուր եկաւ Barogh Assadour'ի ¹⁾ մասին հայ հեքիաթը և նրանք միաբերան վկայեցին, որ դա գերազանցում է իրանց բոլոր ծանօթ թէ Արեւելքի և թէ Արեւմտքի հեքիաթներից:

Ներկայ դոնուդ հանդիսականներից մէկը պ. Գ. Յակոբեանը նմանապէս պատմեց մի հայ հեքիաթ՝ մահմեդականութիւն ընդունելը մերժող մի հրեայի մասին:

Պր. Չերազի դասախօսութիւնն արժանացաւ բոլոր ներկայ եղած հասարակութեան հրապարակական շնորհակալութեան:

— Լոնդոնի լեզւագիտական ընկերութիւնը մի ժողով է ունեցել մալիս 13 University College'ում Դասախօսում էր հայ հասարակութեան լաւ ծանօթ հաւադէտ պ. Գ. Շոռամպօ՛ր՝ նիւթ ունենալով 1) հայոց բառաւորների և սոցա գրականութեան մասին, 2) հայ լեզւի քերականական կազմակերպութեան մասին և վերջապէս 3) հայ լեզւի դիրքի մասին համեմատական լեզւագիտութեան մէջ:

Յարգելի պրոֆեսորը, հիմնւելով նորագոյն հետազոտութիւնների վրա՝ դասում է հայոց լեզուն արիական եւրոպական լեզուների շարքում, ալն է իրանական և սլաւ-լիթուական լեզուների մէջտեղում. Իւր դասախօսութեան միջոցին յարգելի ֆրանսիացի պրոֆեսորը մի քանի ակնարկութիւններ արեց հայերի ներկայ քաղաքական դրութեան մասին, Պրոֆեսոր Շոռամպօ՛ր

¹⁾ Սխալ տառադարձութեան հետևում է և պ. Մ. Չերազ. Barogh Assadour պիտի նշանակի՝ պարոզ Ասատուրը:

միակ օտար հալադէտն է, որ ուսումնասիրում է միաժամանակ թէ հալերէն գրաբառը և թէ աշխարհաբառը:

Ապա պ. Մ. Զեբազ մի որոշ գաղափար տալու համար արեւմտեան հալ լեզւի արտասանութեան մասին, մի ընթերցանութիւն է անում և լետոյ հալերէն մի ճառ արտասանում, որի մէջ գտնում է պ. Շուսմպֆի ուսումնականութիւնը՝ համեմատութեան հետ միաժամանակ, դանդաղում է անգլիացիներէ հալերէն լեզուով չը հետաքրքրուելու մասին և ապա առաջարկում է լեզուութեանը՝ տպագրել պ. Շուսմպֆի դասախօսութիւնը, որ և ընդունում է միաձայն: Մի ուրիշ հալի հալերէն ճառից լետոյ—ժողովը ցրում է ուրախ սրտով:

Յ.